

SCHUBERTS VIERHANDIGE PIANOMUZIEK

Auteur: Geoffroy Pignal

Het is niet eenvoudig om uit te maken, welke musicus de beste symfonieën of de mooiste opera's heeft gecomponeerd. Onze subjectiviteit schrijft aan elke componist goede en minder goede eigenschappen toe, waardoor de waardering voor stijlen en tijdperken sterk uiteen kan lopen. Desalniettemin lijkt het geen enkele twijfel, dat de beste werken voor piano vierhandig door Franz Schubert geschreven zijn.

Dit vrijwel unanieme oordeel kan door twee factoren verklaard worden : ten eerste was Schubert zo'n liefhebber van het vierhandige pianospel dat men nu, twee eeuwen later wel kan stellen dat hij zich het genre volkomen heeft toegeëigend. Anderzijds is de productie van zijn collega's op dit gebied volkomen onbeduidend vergeleken bij de zijne, want geen enkele andere musicus kan bogen op twee-en-dertig originele werken voor vier handen, zelfs wanneer men Schuberts uitzonderlijk hoge productiviteit in aanmerking neemt. Evenals het lied, beantwoordde de vierhandige pianomuziek volledig aan zijn behoefte aan oprechte en wederzijdse vriendschap : twee vertolkers die zich samen wijden aan de *häusliche Musikpflege*, muziekgenot in kleine kring. In de vierhandige pianomuziek heerste een sfeer waarin de dichtelijke ader van de Wanderer zich kon ontplooiën.

Twee opmerkelijke groepen van elk drie werken die omstreeks dezelfde tijd werden gecomponeerd, vormen het hart van Schuberts oeuvre voor piano vierhandig. De eerste trilogie dateert uit 1824, als Schubert, op uitnodiging van Graaf Esterházy, voor de tweede maal de zomer doorbrengt in het Hongaarse Zseliz. Hij is dan 27 jaar en heeft net een lange crisis achter de rug, veroorzaakt door onzekerheid over zijn toekomst. Aan het einde van de winter zijn de dramatische strijkkwartetten in a-klein (D 804) en d-klein (D 810), het beroemde kwartet *Der Tod und das Mädchen*, ontstaan. Voor Schubert is dit dus een goede gelegenheid om weer wat op krachten te komen door enige tijd het Weense leven de rug toe te keren. Daar hij bovendien in Wenen reeds een zekere bekendheid heeft verworven, wordt hij door de familie als een belangrijke gast behandeld, wat tijdens zijn eerste verblijf op Zseliz, zes jaar daarvoor, zeker niet het geval was. In zijn hoedanigheid van muzikleraar wordt van hem verwacht, dat hij werken zal produceren die in huiselijke kring kunnen worden uitgevoerd... en welke genres lenen zich beter voor deze vriendelijke intimiteit dan de vierhandige pianomuziek en het lied?

Het eerste grote vierhandige werk, dat Schubert in juli 1824 componeert, is een sonate in C-groot, bijgenaamd "*Grand Duo*" (D 812). Deze is reeds van een geheel ander kaliber dan de eerste vierhandige sonate uit 1818 en zal door haar weelderige proporties en orkestrale klankrijkheid bij Schumann de overtuiging post doen vatten, dat zij de pianobewerking van een symfonie is. De met Schumann en Brahms bevriende violist Joseph Joachim maakt er trouwens enkele jaren later een briljante orkestversie van. Maar in de oorspronkelijke vorm is de onmiskenbare heroïsche adem, waarvan het werk doortrokken is, reeds geheel aanwezig. Beethoven, Schuberts afgod, is in dit *Grand Duo* sterk voelbaar, vooral in het tweede deel, waarin men duidelijke echo's hoort van diens tweede symfonie in D-groot.

In één moeite door componeert Schubert vervolgens zijn *Variaties op een oorspronkelijk thema* in As-groot (D 813), zonder twijfel Schuberts meest geslaagde werk op het gebied van variaties. Al tijdens zijn leven schijnt dit werk veel succes te hebben gekend, en het thema, met zijn sterke ritmische opbouw en zijn eenvoudige en elegante melodie, is er dan ook uitstekend geschikt voor. Er zijn acht opeenvolgende variaties, in sfeer variërend van stil-bezinnend tot onstuimig-jagend, die bijzonder meeslepend werken.

Met zijn *Divertissement à la Hongroise* in g-klein (D 818), het derde meesterwerk uit 1824, benadert Schubert van nabij de folklore waar hij die zomer mee in contact komt. Volgens de herinneringen van baron Schönstein, gast van de familie Esterházy en vriend van Schubert, noteert deze op 2 september "in het voorbijgaan" het thema van een Hongaars lied, "dat hij op Zseliz in de keuken van Graaf Esterházy door een jonge dienstbode hoorde zingen". Op dit thema schrijft hij eerst een kort en charmant pianostuk met de titel *Mélodie Hongroise* (D 817), alvorens het, meer uitgebreid en getransponeerd van b-klein naar g-klein, in de finale van het *Divertissement à la Hongroise* te gebruiken. Schubert voltooit de in Hongarije

begonnen partituur tegen het eind van de herfst, als hij weer terug is in Wenen. Een aantal jaren later zal het een van Chopins favoriete stukken worden.

Hoewel de drie delen van het *Divertissement à la Hongroise* in mineur staan, is hier geen sprake van droefenis. Hooguit zou men de langzame inleiding, die in het eerste deel van het werk als refrein terugkeert, ernstig kunnen noemen. Het thema verschijnt driemaal ; daartussen komen twee episodes vol dansende en sprankelende melodieën, onderstreept door wervelende ritmes.

Dan volgt een verrukkelijke korte mars in c-klein, die, met zijn guitige thema en eenvoudige en lichtvoetige trio in As, kenmerkend is voor deze componist.

Maar het *Divertissement à la Hongroise* dankt zijn reputatie van meesterwerk vooral aan de lange finale in rondovorm, waarin men dus bij wijze van refrein dat beroemde Hongaarse thema uit Zseliz terugvindt. Een onweerstaanbaar thema trouwens, dat door zijn swingende ritme, zijn momenten van ontspanning waarin het is alsof hij even op adem moet komen alvorens weer met vernieuwde energie te vertrekken, zijn voortdurende afwisseling tussen kleine- en grote-terts, een heel bijzondere bekoring krijgt. Maar daarbij laat Schubert het niet : elke terugkeer van het thema is voor hem aanleiding tot het invoeren van een nieuwe ritmische formule in de begeleiding, zodat er weer een heel ander facet van wordt onthuld; totdat bij de laatste reprise het gesyncopeerde ritme van de bas er een volkomen onverwachte jazzy toets in aanbrengt!

Het eerste couplet is uitgesproken heldhaftig, maar bevat ook enkele uitbarstingen van tederheid; doch vooral het tweede couplet is rijk aan contrasten en vondsten. Het verontrustende middendeel, dat plotseling naar fis-klein moduleert, bevat, naast een opmerkelijk koraal in fis-groot, een van die ongrijpbare momenten waarvan alleen Schubert het geheim kent, waarin de tijd enkele seconden lang lijkt stil te blijven staan op een ongrijpbare en melancholische melodie. Ook vermeldenswaard is de coda van dit deel, waarin de muziek wegsterft op een glimlachende noot en een laatste blik van verstandhouding tussen de twee pianisten ...

Vier jaar later componeert Schubert zijn andere grote triptiek, bestaande uit de *Fantasie* in f-klein (D 940), het *Allegro "Lebensstürme"* in a-klein (D 947) en het *Grand Rondeau* in A-groot (D 951). Dit zijn tevens de laatste quatre-mains werken die hij schreef: na het *Rondeau*, dat in juni 1828 ontstond, had hij nog 5 maanden te leven tot aan zijn dood, 31 jaar oud, op 19 november.

Een aantal musicologen hebben het *Allegro* en het *Rondo* opgevat als het eerste en het laatste deel van een sonate die Schubert van plan zou zijn geweest te schrijven. Terwijl het onmogelijk is, deze hypothese met zekerheid te bevestigen, staat wel vast, dat de twee stukken aan zichzelf genoeg hebben ; men zou zelfs kunnen zeggen, dat zij elkaars tegenpool zijn, tot in de keuze van de tegengestelde toonsoorten van a-klein en A-groot. Vanaf de eerste accoorden, in de meest extreme registers van de piano, geeft het *Allegro* blijk van een bruisende onstuimigheid ("Lebensstürme", de titel die er naderhand door de uitgever aan werd gegeven, betekent "levensstormen"), terwijl het thema van het *Rondeau*, dat enige verwantschap vertoont met dat van de sonate in A-groot uit 1819 (D.664), een sfeer van serene vrede oproept.

Maar het is ongetwijfeld de *Fantasie* in f-klein die als het mooiste van Schuberts werken voor piano vierhandig, en misschien zelfs van het gehele repertoire, dient te worden beschouwd. Het is bekend dat hij zich voor dit werk, dat tussen januari en april 1828 werd gecomponeerd, veel moeite getroostte. Het werd opgedragen aan Caroline Esterházy, de dochter van de graaf, op wie Schubert al jaren verliefd was ; tussen de onbemiddelde componist en de adellijke jongedame uiteraard een hopeloze liefde. Dan wordt het onmogelijk om dit stuk niet te zien als een symbolisch en intiem zoeken naar een verbintenis waarvan Schubert wist, dat hij in werkelijkheid onmogelijk was.

Net als de *Fantasie voor piano* in C-groot op.15 uit 1922 (D.760), bijgenaamd de "*Wanderer-Fantasie*", omhelst de *Fantasie* in f-klein in één enkel gebaar de vier delen van de traditionele sonate. Het eerste thema, dat in een welhaast ongrijpbaar *piano* wordt geformuleerd, bevat in zijn eentje drie essentiële aspecten van Schuberts muziek : tederheid, intimiteit en berusting. Na een onderbreking keert het thema terug, ditmaal in

majeur; Brigitte Massin* beschrijft deze episode met de volgende goedgekozen woorden: “Door het vreemde verschijnsel dat Schubert zozeer eigen is, bevestigt de overgang naar majeure van dit lyrische thema slechts de ontroerende breekbaarheid ervan, zonder dat de angst gekalmeerd wordt, integendeel. “ Dan volgt een tweede, strengere en openlijker smartelijke gedachte en ontstaat er een soort dialoog tussen beiden, die tenslotte op een kalmerende toon in F-groot wegsterft. De muziek gaat dan over naar de toonsoort fis-klein, de tonaliteit van de twee centrale delen. Het *largo* wordt ingeleid door een angstige passage met sterk gepuncteerde ritmes en driftige trillers. Een lieflijke melodie in Fis-groot komt de spanning compenseren, maar al snel krijgt de angst weer de overhand. Een dominantaccoord zorgt voor de overgang naar het springerige thema van het *allegro vivace* in driekwartsmaat. Dit scherzo, dat in zijn eetje eenderde deel van het werk vormt, brengt er een verlevendigd, maar geenszins opbeurend element in aan. De voortdurende uitwisseling tussen de uiterste registers van de piano en de sterke dynamische contrasten maken het tot een uitgesproken hallucinerende passage, die een wat troostrijker echo vindt in het trio in D-groot, *con delicatezza*. Na de reprise van het scherzo leidt een stormachtige modulatie terug tot de begintoonsoort van f-klein, waarmee de terugkeer van het openingsthema wordt voorbereid en de eenheid van het werk wordt bezegeld. Maar de kalmte is eens te meer slechts schijn, want zij gaat vooraf aan een indrukwekkende fugatische doorwerking die het in het tweede thema aanwezige geweld volledig vrijmaakt. Deze dramatische passage neemt de vorm aan van een schrikwekkende jacht naar de afgrond ; op het moment dat de crisis op zijn hoogtepunt lijkt te zijn aangekomen, stopt – eens te meer – plotseling de muziek. Dan verschijnt het beginthema voor de laatste keer en brengt de aangrijpende conclusie met zich mee. Het laatste woord is aan de berusting. Schuberts vierhandige pianowerken, vanaf de vrolijke onbekommerdheid van het *Divertissement à la Hongroise*, via de stralende heldhaftigheid van het *Grand Duo*, tot de droefheid van deze aangrijpende *Fantasie*, vormen vóór alles een ongelofelijk intieme ervaring. Van de twee pianisten verlangen zij een volmaakte eensgezindheid, een geheime verstandhouding en een bijzonder intens luisteren; als dit alles aanwezig is, schenkt het uitvoeren en beluisteren van deze werken een vreugde, die met niets anders te vergelijken is.

*Brigitte Massin (1927-2002), Franse musicologe en muziekcritica, gespecialiseerd in Beethoven, Mozart en Schubert, geldt in het Franse taalgebied als de onomstreden Schubert-autoriteit sinds het verschijnen in 1977 van haar standaardwerk over hem. [N.v.d.vert.]

Over de auteur van dit artikel:

Geoffroy Pignal (geb.1979), afkomstig uit Parijs, studeert momenteel in Canada. Met bovenstaand artikel won hij in 2002 de eerste prijs voor het beste Franstalige artikel in een wedstrijd voor studenten, uitgeschreven door het tijdschrift *La Science Musicale*. De redactie dankt hem voor zijn vriendelijke toestemming, het artikel over te nemen.

(uit het Frans vertaald door Elsa van Maren)